

О. І. Брусиловська

д-р політ. наук, проф. кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул. 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна,
тел.: (380482) 633259, cis_asc@paco.net

**ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ ПОЛЬСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПОСТКОМУНІСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ**

Стаття присвячена проблемі формування нової ідентичності в сучасній Польщі. У статті проведено аналіз трансформацій поглядів польського суспільства в межах націоналізму, популізму та лібералізму. Зроблено висновки щодо збереження своєрідності посткомуністичних країн у створенні громадянського суспільства.

Ключові слова: ідентичність, польське суспільство, посткомуністичні трансформації.

Останні роки продемонстрували, що в країнах, які в цілому завершили перехід від одної системи до іншої, залишаються серйозні політичні, соціальні та етнопонаціональні проблеми. Незважаючи на процеси євроінтеграції, вони продовжують відрізнятися від Західної Європи. Як продемонструвало опитування, проведене агентством «Gallup» у 2006 р., з усіх регіонів світу Центральна та Східна Європа є найбільш скептичною до тези про демократію як найліпшу форму правління.

Відомий польський соціолог А. Рихард дійшов висновку, що тут сформувалась «нова інституціональна система зі своєю логікою розвитку, ідентичністю, внутрішньою структурою, здатністю відтворення й механізмом зв'язку з навколишнім світом. Як правило, ця система позначається терміном «посткомунізм». Він означає систему, ще не сформовану до кінця, не зовсім визначену, в зв'язку із чим акцент робиться на те, що ця система виникла після другої, цілком визначеної. Виходячи з цього, «посткомунізм» — поняття не нормативне, а описове» [1, с. 33].

Проблеми, пов'язані з націоналізмом, не перестають бути об'єктом живих дискусій у пресі та пильної уваги науковців. Англійський історик Н. Девіс зазначив: «Націоналізм — явище загальне. Не знаю, може в Антарктиді немає націоналізму, але в інших місцях він є повсюди... Польща не має монополії на націоналізм, більш того, він не відіграє провідної ролі в суспільстві» [2, с. 76].

Станіслав Ковальчик (Люблінський католицький ун-т ім. Іоанна Павла II) виступив проти поділу на позитивний західний та негативний східний націоналізм. Він відстоює думку, що треба розрізняти прояви націоналізму в кожній окремій країні й у кожній окремій сфері суспільної діяльності (націоналізм економічний, політичний, ідеологічний). Так само він висту-

пає проти реабілітації космополітизму в рамках Великої Європи. Він наголошує, що любов до Європи неможлива без любові до Польщі [3, с. 89]. Але на ділі все виявляється дещо більш складним, і любов до батьківщини легко стає в пригоді різного роду популістам в їхній боротьбі за владу.

Сучасний популізм у посткомуністичній Європі представляє собою суміш націоналізму, консерватизму та ностальгії за соціалістичними часами з їхнім гарантованим життєвим мінімумом. Польські дослідники відносять до сучасних різновидів популізму популізм протесту (соціальної) та популізм ідентичності (національний). Останній, як писав Е. Налевайко, іманентно притаманний Східній Європі: для більшості популістських організацій у регіоні характерними є видіння держави як власності домінуючої етнічної групи, неприйняття громадянського суспільства, переконаність в необхідності панування, віросповідання, яке притаманне більшості населення, недовіра до сусідів та інститутів ліберальної демократії [4, с. 61].

Серед такого роду популістських угруповань Польщі — «Ліга польських родин» Романа Гертиха та «Самооборона Речі Посполитої» Анджея Леппера, якого після виборів 2005 р. назвали «третім близнюком», адже без його підтримки була б неможливою перемога Л. Качиньського.

Брати Качиньські обережно ставилися до висловлювань, які можна було б розцінити як націоналістичні, але їхні політичні союзники були відомі своїм виступом проти офіційного вибачення поляків за Єдвабну (містечко, де під час Другої світової війни поляки взяли участь у винищенні євреїв). Останнім часом Р. Гертих намагається відхреститись від антисемітизму й навіть вважає це головним недоліком свого кумира Романа Дмовського: «Він не любив євреїв, а я їх люблю». Однак, нещодавно у Варшаві на території урядового кварталу був відкритий пам'ятник ідеологові польського націоналізму, лідерові ендеків Р. Дмовському (1864–1939), відомому серед іншого тим, що він вимагав виселення євреїв на... Мадагаскар [5, с. 18].

Ще одним прикладом прояву популізму можна вважати офіційну пропозицію в Сеймі 46 польських парламентарів напередодні Різдва 2006 р. коронувати Ісуса Христа як короля Польщі. Вони послали на слова покійного папи Іоанна Павла II щодо того, що Польща покликана очистити Європу від скверни зневіри та розпусти [3, с. 88].

Національні проблеми також не минули Польщу, попри те, що країна є одною з найбільш мононаціональних в регіоні. Національні меншини на початку ХХІ ст. складають тут лише 2,5 % населення (1 млн осіб). До найбільших відносяться сілезці (173 тис.), німці (153 тис.), білоруси (49 тис.), українці (31 тис.), цигани (13 тис.), руські (6 тис.), лемки (6 тис.) [6, с. 20].

У січні 2005 року Сейм прийняв новий «Закон щодо національних та етнічних меншин, а також щодо регіональної мови». За ним до національних меншин віднесено білорусів (Білостоцьке воєводство), чехів (Любельське воєводство, Котліна Клудська), литовців (Сувальське воєводство), німців (Опольське, Сілезьке, Нижнесілезьке, Вармінсько-Мазурське, Куявсько-Поморське воєводства), вірмен (Нижнесілезьке воєводство, Краків), руських (Білостоцьке, Мазурське, Сувальське воєводства), словаків, українців

(Вармінсько-Мазурське, Західнопоморське, Нижнесілезьке воєводства), євреїв. До етнічних меншин віднесено караїмів, лемків, циган та татар (Білостоцьке воєводство). Різниця визначається тим, мають меншини власну державу або ні. Регіональна мова в Польщі тільки одна — кашубська (кашуби — релігійна меншина, яка проживає в північних та північно-західних регіонах Польщі) [6, с. 22].

Право зробити німецьку мову другою адміністративною мовою в Сілезії й досі безуспішно виборюють польські німці. Польща навіть не підписала «Європейську хартію щодо регіональних мов та мов меншин». Німці обходять цю проблему, вміщуючи німецькі назви вулиць та міст на власних земельних наділах, що неможливо заборонити. М. Будита-Будзинська вважає, що ця боротьба має глибокий сенс: «Мова й особливо топографічні назви є й для своїх, і для чужих реальними символами спільноти. Своїм вони говорять: «Ми існуємо, незважаючи на несприятливі обставини». Чужим нагадують: «Ви — на нашій історичній території» [6, с. 31].

Сьогодні виник ще один новий конфлікт, пов'язаний з процесом формування національності. Мова йде про сілезців, які відчують свою відчуженість й від поляків, і від німців. Історично сілезці сформувались шляхом змішення поляків, німців, чехів та мораван. Але сілезької мови не існує, а територія Сілезії поділена між Польщею та Чехією [6, с. 32]. Отже, відсутні два найважливіших атрибута самостійного буття народу. Але суб'єктивне бажання самовизначитись зростає, тож процес національної ідентифікації продовжується.

Серед меншин, чия ідентичність залишається найбільш яскраво вираженою, незважаючи на невелику кількість, — литовці, німці, сілезці, кашуби, українці.

Зовсім інша картина з білорусами, які з меншин залишаються найбільш пасивними й схильними до асиміляції. Поляки в уяві білорусів — пани, горді й легковажні, які нехтують селянською працею. Але це породжує стремління бути «як пан». Якщо скористатись теорією стигматизації соціолога Е. Гоффмана (акцентування соціального несхвалення, неприйняття), то білоруси намагаються приховати свій стигмат — білоруськість. Вони змінюють свої імена на польські, намагаються видати себе за поляків під час навчання в школі, де, до речі, більшість вчителів — поляки. Навіть білоруси, які дома говорять по-білоруськи, пишуть та читають переважно по-польськи [6, с. 33]. Схожа картина відбувається наразі й з татарами та вірменами.

Попри очевидну різницю в посткомуністичних надбаннях Польщі й, наприклад, країн Південно-Східної Європи, «країні-лідерів» залишається досить багато попрацювати над знищенням засад націоналізму та ксенофобії, глибоко вкорінених у національній свідомості поляків.

Д. Каміллер, Е. Хобсбаум упевнені, що дні існування націоналізму полічені, навіть державний суверенітет у ХХІ ст. не буде загальним принципом політичної організації. Це пояснюється тим, що існує очевидне протиріччя між необхідністю інтернаціонального підходу до вирішення багатьох важливих питань сучасності, у тому числі глобальних загроз, і націоналізмом.

А. Мотиль навпаки сучасні умови вважає ідеальним ґрунтом для розвитку націоналізму. Новий тип націоналізму в Європі став реакцією на глобалізацію й постіндустріалізацію. Чим більш далеко буде розвиватись глобалізація, тим більше буде точитись їй опір, у тому числі у вигляді зміцнення націоналістичних течій [7, с. 10].

Цікаво, що в деяких дослідженнях ренесанс націоналізму в Центральній та Східній Європі пов'язується з рухом за незалежність, розвитком демократії. Тому спочатку реакція на нього на Заході була доброзичливою. Уважалось, що він прискорює декомунізацію. Однак французька дослідниця Ф. Том підкреслює: націоналізм у всьому регіоні є небезпечним, особливо це стосується культурної чи етнічної концепції нації, успадкованої від німецького романтизму, німецької філософії культури (що протиставляється французькому чи північноамериканському варіанту ідеології націоналізму). Через обожнювання принципу національного духу німецький народ змушений був заплатити дуже велику ціну, а після катастрофічної поразки звільнитися від цієї химери. Лише право та демократія приведуть до громадянського суспільства і процвітання, і, таким чином, до реальної незалежності [7, с. 15].

А. Рихард у своєму дослідженні нової фразеології політичного життя дійшов висновку, що інститути не виникають на пустому місці, вони мають якусь вкоріненість в культурі. Щодо Польщі, то вкоріненість у ній демократичних цінностей залишається досить слабкою. Рихард навіть вважає, що, можливо, тут формується нова модель демократії, яка включає в себе елементи популізму, авторитаризму та «демократії більшості» [1, с. 34].

Прикладом для нього стала Польща 2005 року, коли до влади прийшли ультраправі, — отже, механізми демократії виявились надто слабкими. Відбулись події, які можна назвати не просто радикальними, а навіть революційними. Сформувалась нова еліта. Вона почала створювати «специфічну мову опису дійсності, не адекватної реаліям. Ця мова створює атмосферу, яка сприяє певному відступу від сформованої в Польщі моделі демократії та ринкової економіки». Ця еліта намагається розділити Польщу на дві частини: Польщу солідарну та Польщу ліберальну. Такий поділ є не тільки неправильним, але й політично шкідливим. Він працює проти тих, хто є рушійною силою розвитку країни, — класу середніх та дрібних виробників (40 % з них — колишні робітники), групи спеціалістів та професіоналів.

Показником популярності цієї фразеології стала популярність партії «Право і Справедливість», саме вона є головним пропагандистом вище перерахованих постулатів. Цікаво, що ще одною улюбленою мішенню ПiС стало громадянське суспільство. Лех Качинський декілька разів наголошував, що громадянське суспільство не вписується в польські історичні традиції.

Для періоду правління Качинських характерною стала також націоналістична фразеологія. Вона досить легко знайшла підтримку в молоді, яка до цього мало цікавилась політикою. Одне з опитувань засвідчило, що серед молоді лише меншина знала, що діюча польська конституція відки-

дає етнічну версію народу й декларує: «Польський народ — всі громадяни Речі Посполитої» [8, с. 47].

Але спроба братів Качиньських сформуванню нову, IV Річ Посполиту може наразі розглядатись в минулому часі. Очевидно, що вона провалилась, польське суспільство недовго дало себе обманювати популістськими гаслами. Це може розглядатись як певний позитивний результат. Рівень підтримки ПіС, ЛПР та «Самооборони» наразі менше, аніж в 2005 році. За соціологічним опитуванням 2007 р., недовіру Гертиху висловили 59 %, Лепперу — 53 %. Вірність їм зберігають люди небагаті й малоосвічені — отже, відповідь на більшість сучасних викликів лежить в площині вирішення соціально-економічних проблем. Але, разом з тим, є й достатньо негативних результатів. Так, традиційна для Східної Європи проблема — недовіра до властей — у сучасній Польщі різко поглибилась. У 2007 році 66 % поляків негативно оцінили роботу сейму, 54 % — критикували президента [9, с. 39].

Професор Познанського університету М. Жулковський вважає, що на поляків продовжує дуже сильно впливати далеке минуле. Саме воно викликає неповагу до державної влади, яка в Польщі тривалий час асоціювалась з іноземними загарбниками. «Поляки, якщо створюють спільноту, то, перш за все, спільноту «романтичного патріотизму», боротьби й самовідданості, переживань, символів, а також надзвичайних масових маніфестацій і виступів. Зате значно рідше це спільнота «органічної праці», повсякденної, колективної, практичної, іноді навіть рутинної діяльності. Це також пов'язано зі слабко розвинутим етосом праці. У польській культурній традиції праця рідко визнавалась цінністю, привілеєм, джерелом почуття власної гідності, засобом виявлення творчих устремлень» [10, с. 65].

Говорячи про відношення поляків до демократії, Жулковський відмічає прагматичність поляків: більшість з них вважає, що демократія корисна тільки тоді, коли вона приносить добробут; значно менше вони цінують свободу, пов'язану з демократією.

Майже в усіх посткомуністичних країнах час від часу робляться спроби відхреститись від свого минулого. Часом вони виглядають досить наївно. Пропаганда комунізму й комуністичних символів заборонена тільки в Угорщині та Польщі. За зображення серпа і молота або червоної зірки передбачені штрафні санкції. В усіх інших країнах заборонена підтримка тоталітарних ідеологій і режимів (без назви «комуністична»).

До 52 % поляків навіть після 2004 року мали схильність до авторитаризму. Лише 10 % поляків приймають участь в діяльності інститутів громадянського суспільства, що є найнижчим показником у Центральній Європі. За опитуванням 2005 року, 84 % поляків більше всього в житті цінують родинне щастя, 69 % — здоров'я, 23 % — роботу, 20 % — спокій, 19 % — віру в Бога, 13 % — освіту, 3 % — свободу виражати свої погляди, 1 % — можливість участі в суспільно-політичному житті, 1 % — добробут [11, с. 51].

У цілому для Польщі характерними є схильність до традиційних цінностей та глибокий вододіл між суспільством та політичними елітами.

Патерналізм, егалітаризм та пасивність з одного боку (ті, хто програв) і позитивне відношення до реформ у душі лібералізму — з іншого (ті, хто виграв). Усе це, певним чином, свідчить про ідеологічний розкол у сучасній Польщі, на подолання якого може піти ще життя одного-двох поколінь.

Практика показала, що сам по собі розвиток демократичних тенденцій не означає поразки націоналізму. Демократія, в принципі, поширює можливість для вільного вияву різних інтересів, у тому числі і національних, і націоналістичних. Отже, посткомуністична Європа зберігає своєрідність у створенні демократичних інститутів, зокрема громадянського суспільства. Вирішення цієї проблеми не представляється можливим у близькостроковій перспективі.

Література

1. Рыхард А. Посткоммунизм: Институциональный порядок или хаос / А. Рыхард // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2008. — С. 33–37.
2. Мауркевич П. Культура / П. Мауркевич // Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции. — М.: ИНИОН, 2005. — С. 76–81.
3. Касанова Ж. Католическая Польша в постхристианской Европе / Ж. Касанова // Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции. — М.: ИНИОН, 2005. — С. 87–90.
4. Лыкошина Л. С. Нереальное решение реальных проблем (К вопросу о популизме и национализме в Польше) / Л. С. Лыкошина // Национализм и популизм в Восточной Европе. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 55–83.
5. Павлив В. Четвертая Речь Посполита: нелиберальная или антилиберальная? / В. Павлив // Зеркало недели. — 2005. — № 42. — С. 17–19.
6. Лыкошина Л. С. Национальные и этнические меньшинства в современной Польше / Л. С. Лыкошина // Национальные меньшинства в странах Центрально-Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 20–43.
7. Поллак Д. Национализм и евроскептицизм в посткоммунистических государствах Центральной и Восточной Европы / Д. Поллак // Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции. — М.: ИНИОН, 2005. — С. 9–17.
8. Лыкошина Л. Системные изменения в Польше в оценках общества и элиты / Л. Лыкошина // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2008. — С. 41–48.
9. Польские парламентские выборы 2007 года // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2008. — С. 38–40.
10. Лыкошина Л. С. «Мы» и «они». Проблема польской идентичности в контексте отношения к другим народам / Л. Лыкошина // Страны Восточной Европы в поисках новой идентичности. — М.: ИНИОН, 2006. — С. 63–70.
11. Лыкошина Л. Поляки об актуальных проблемах внешней и внутренней политики страны / Л. Лыкошина // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2008. — С. 49–56.

О. И. Брусиловская

кафедра международных отношений

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ
ПОЛЬСКОМ ОБЩЕСТВЕ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ
ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА**

Резюме

Статья посвящена проблеме формирования новой идентичности в современной Польше. В статье проведен анализ трансформаций взглядов польского общества в рамках национализма, популизма и либерализма. Сделан вывод о сохранении своеобразия посткоммунистических стран в создании гражданского общества.

Ключевые слова: идентичность, польское общество, посткоммунистические трансформации.

O. I. Brusylovska

Department of International Relations

of Odessa National University named after I. I. Mechnikov,

k. 32, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, 65058, Odessa-58, Ukraine

**PROBLEMS OF IDENTITY IN MODERN POLISH SOCIETY EXIST
IN THE CONTEXT OF POST-COMMUNIST TRANSFORMATION**

Summary

The article is devoted to the problem of formation of new identity in modern Poland. In the article the author adheres to analysis of transformations of Polish society's views in the frames of nationalism, populism and liberalism. It was concluded that special features of post-communist countries are preserved, especially in the creation of the civil society.

Key words: identity, Polish society, post-communist transformations.